

**Universiteit
Leiden**
The Netherlands

Gereformeerden en psychiatrische zorg: de vraag naar de uitgangspunten

Glas, G.

Citation

Glas, G. (1986). Gereformeerden en psychiatrische zorg: de vraag naar de uitgangspunten. In . Zalsman Grafisch Bedrijf, Kampen. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/10239>

Version: Not Applicable (or Unknown)
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/10239>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

GEREFORMEERDEN EN PSYCHIATRISCHE ZORG: DE VRAAG NAAR DE UITGANGSPUNTEN

Een historische terugblik en enig commentaar bij de actuele discussie *

In gereformeerde kring groeit de belangstelling voor vragen, welke verband houden met de zorg voor mensen in psychische nood. Deze belangstelling maakt deel uit van een bredere ontwikkeling, nl. die van een toenemende aandacht voor de pastorale taak van predikanten en ouderlingen in het algemeen.¹ Anderzijds wordt deze interesse ook gevoed door de bezinning op de taak van de (gereformeerde) hulpverlener in diens maatschappelijke, verpleegkundige, medische, dan wel psychotherapeutische zorg voor mensen in psychische nood, gelovigen en niet-gelovigen.²

Op het snijpunt van deze twee lijnen van bezinning bevindt zich het in psychische nood verkerende gemeentelid. Wordt hij/zij wel herkend? Kennen we hem/haar werkelijk? Is er voldoende opening voor gesprek, met andere gemeenteleden, met de ouderlingen en predikant, eventueel met de psychiater of psychotherapeut? Wie doet wát? En wie is wáárvoor verantwoordelijk?

Het moet gezegd worden dat m.b.t. deze vragen o.a. door de publikaties van Trimp³ en Nieboer⁴ zich langzamerhand een zekere consensus aan het aftekenen is. In grote trekken komt die consensus hier op neer dat in het individuele geval telkens ziekte en zonde (Trimp), resp. het creationele en het foederale (Nieboer), moeten worden onderscheiden en dat de medicus c.q. hulpverlener zich met het eerste bezig houdt en de pastor met het laatste. Ziekte en zonde duiden bovendien op werkelijkheden van een geheel verschillende orde, hetgeen o.a. impliceert dat de werkzaamheden van de pastor dienen te worden verstaan vanuit diens ambt als bedienaar van de sleutelmacht (Heidelbergse Catechismus zondag 31). Ik kan mij in deze gedachtengang *grosso modo* goed vinden, zij het dat naar mijn mening zowel in de praktijk als in de theoretische bezinning ziekte en zonde minder gemakkelijk uit elkaar kunnen worden getrokken dan het op grond van het bovenstaande wellicht schijnt. In dit artikel zal ik dan ook niet opnieuw argumenten gaan aanvoeren om het zojuist weergegeven standpunt te onderbouwen. Wel wil ik een poging doen het blikveld nog wat te verruimen.

In de eerste plaats wil ik wijzen op een historisch precedent. Immers er is inmiddels een bloeiende patiëntenvereniging.⁵ En wat in dit ver-

* Deze bijdrage is een zeer vrije bewerking van een lezing door de auteur op 24 oktober 1985 gehouden voor het dispuut N.A.V.T.I.L.V.S.

band nog belangrijker is: de voorbereidingen voor de oprichting van een Gereformeerd Psychiatrisch Ziekenhuis verkeren in een vergevorderd stadium. Het is evenwel niet voor het eerst dat gereformeerden zich op een dergelijk intensieve wijze inzetten voor de psychiatrische patient. En bij nader toezien blijken de oude vragen nog springlevend. In de tweede plaats wil ik bij de actuele discussie enig commentaar leveren en daarbij m.n. aandacht besteden aan de standpunten van W. Nieboer. Dit deel zal een meer beschouwelijk dan praktisch karakter dragen.

Gereformeerden en de psychiatrie

De belangstellingscurve van gereformeerden voor de psychisch zieke c.q. gestoorde mens vertoont als ik mij niet vergis een merkwaardige golfbeweging. Eind vorige eeuw en begin van deze eeuw was er sprake van een grote betrokkenheid en een indrukwekkende organisatorische ontplooiing. Daarna daalde de interesse. Met name het aantal publikaties bleef decennia op eenzelfde laag niveau. In de zeventiger jaren zien we vervolgens weer een opgaande lijn in woord en geschrift en tenslotte ook op het organisatorische vlak.

Liever dan te speculeren over factoren die op deze golfbeweging van invloed zijn geweest, wil ik kortelings stilstaan bij een ook in tal van andere opzichten opmerkelijke en interessante periode uit het gereformeerde leven, nu ongeveer een eeuw geleden. In 1884 werd nl. met name door het energieke pionierswerk van Lucas Lindeboom (1845-1933) 'De Vereniging tot Christelijke Verzorging van Krankzinnigen en Zenuwlijders in Nederland' opgericht.⁶ In het eerste bestuur, dat onder voorzitterschap stond van Lindeboom (die dit ambt overigens tot zijn dood bleef bekleden), hadden tevens zitting D.K. Wielenga, tegelijk met Lindeboom twee jaar eerder benoemd aan de Theologische Hogeschool te Kampen, de jurist en theoloog W.C. van den Bergh en de medici S.R. Hermanidas en C. Vermeulen. Het doel van de 'Vereniging' was de bevordering van de christelijke verzorging naar het Woord van God van krankzinnigen en zenuwlijders. Men zag in die dagen onder krankzinnigen patiënten met waandenkbeelden, hallucinaties, onordelijk denken e.d. (psychotici), terwijl de term zenuwlijders doelde op patiënten met lichtere stoornissen (neurosen). Het doel, christelijke verzorging van deze patiënten, wilde men verwezenlijken door de oprichting van inrichtingen en opmerkelijk genoeg ook door de bevordering van de verpleging in en door huisgezinnen. Men zag deze zorg als een rechtstreeks uitvloeisel van de christelijke opdracht tot naastenliefde en tot bescherming van zwakken en weerlozen. Daarnaast zag de 'Vereniging' het als haar taak de opleiding van gereformeerde psychiaters te

bevorderen, uiteraard met het oog op de geneeskundige zorg in de op te richten inrichtingen. Dat men in dit verband al met een schuin oog keek naar de in 1880 opgerichte Vrije Universiteit behoeft weinig betoeg.

Achteraf valt niet anders te constateren dan dat deze arbeid met buitengewone voortvarendheid ter hand is genomen en bovendien al spoedig leidde tot het gewenste resultaat. Sterker nog: terwijl op tal van andere terreinen, bijv. dat van het onderwijs en van de sociale organisaties, men er met relatief meer mankracht niet in slaagde het maatschappelijke voortouw te nemen, lukte dat hier in een aantal opzichten wel. Reeds twee jaar na de oprichting van de 'Vereniging', in 1886, kon 'Veldwijk' te Ermelo worden geopend. Deze inrichting was jarelang o.a. vanwege de daar voor het eerst toegepaste paviljoensgewijze bouw in binnen- en buitenland het toonaangevende voorbeeld van de wijze waarop psychiatrische patiënten bejegend dienen te worden. De gezinsverpleging, ofschoon nooit op grote schaal toegepast, was eveneens een novum en werd als alternatief voor de inrichtingsverpleging druk besproken op de vergaderingen van de Nederlandse Vereniging voor Psychiatrie en Neurologie. Het was overigens in eigen gelederen niet alleen de christelijke charitas welke inspireerde tot de idee van gezinsverpleging. Er waren ook overwegingen van therapeutische aard.

De daadkracht was met dit alles nog niet uitgeput. Nieuwe inrichtingen konden worden geopend, 'Bloemendaal' in Loosduinen (1892), 'Dennenoord' te Zuidlaren (1895), 'Wolfheze' in Renkum (1907), de Valeriuskliniek te Amsterdam (1910) en 'Vogelenzang' in Bennebroek (1928). Speciaal voor de 'zenuwlijders' werd opgericht het Christelijk Sanatorium te Zeist (1903). De inspanningen voor een leerstoel in de psychiatrie werden tenslotte ook beloond met de benoeming van L. Bouman aan de Vrije Universiteit (1907), die daarmee tevens de eerste hoogleraar aan de medische faculteit van deze universiteit werd.⁷ Het is een indicatie van de grote behoefte die er kennelijk aan een gereformeerde psychiatrie bestond.

Het blijft inmiddels wat onduidelijk wat de bestuurders van de 'Vereniging' precies voor ogen stond met het ideaal van een gereformeerde psychiatrie. De hoge prioriteit die aan de instelling van de leerstoel werd gegeven, wekt de suggestie dat men een geheel 'eigen' psychiatrie wilde met eigen onderzoek en behandelmethoden. Als we Binnendijk mogen geloven, hadden de interne discussies evenwel een andere te-
neur.⁸ Zonder al teveel bedenkingen schaarde men zich achter een aantal vigerende theorieën omtrent het ontstaan van geestesziekten. Binnen de inrichtingen verschilden de methoden van behandeling nu ook weer niet zoveel van die van de gesecculariseerde instituten. De

eigen signatuur lijkt in de praktijk meer een kwestie van leefklimaat en stijl te zijn geweest. Men zag toe op de onderhouding van de tien geboden. Regelmatig waren er huisgodsdienstoefeningen.

In deze nadruk op pedagogische en zedenkundige aspecten van het opgenomen-zijn vond men bovendien gemakkelijk aansluiting bij behandelingsopvattingen welke al uit het begin van de 19e eeuw stamden en bekend staan onder de benaming 'moral treatment'. In het kort komt de zedenkundige behandeling hierop neer, dat men er van uitging dat de krankzinnige met name in zijn morele vermogens gestoord is en dat door allerhande maatregelen (regelmaat van arbeid en ontspanning, onderricht, godsdienstoefening e.d.) diens redelijk bewustzijn weer tot leven gewekt en gevormd moet worden.⁹

De indruk van onduidelijkheid welke wij achteraf krijgen voor wat betreft het specifiek gereformeerde karakter van de behandeling, is evenwel niet zonder meer te herleiden tot het in onze ogen gebrekkige van de wetenschappelijke psychiatrie van die dagen. Zeker spelen ook interne discussies in wijdere gereformeerde kring dan de 'Vereniging' een rol. Daarbij dient met name gelet te worden op de ontwikkelingen in de toen juist opgerichte Vrije Universiteit en met name op de figuur van Abraham Kuyper in diens relatie tot Lindeboom c.s. Voor wie zich ook maar enigszins verdiept in de verhouding tussen deze twee persoonlijkheden, een verhouding welke niet los gezien kan worden van spanningen tussen Kampen (Theologische Hogeschool) en Amsterdam (Vrije Universiteit) en van de synode van 1905, ontrolt zich een boeiend, maar uiterst complex tafereel. Het is hier niet de plaats om dit tafereel ook maar bij benadering te schetsen.¹⁰ Uit het geheel van verwickelingen kies ik twee punten, n.l. de visie op de geneeskunde en de visie op het diakonaat. De keuze voor deze twee punten wordt mede ingegeven door de huidige discussie in gereformeerde kring. Ik volsta met een enkele typering.

Van Lieburg spreekt in verband met de visie op de geneeskunde bij gereformeerden aan het eind van de 19e eeuw van twee lijnen, "een Kuyper-lijn die zich richtte op de geneeskunde, (en) een Lindeboom-lijn die zich richtte op de geneeskunst".¹¹ Zijns inziens was Kuyper i.v.m. de geneeskunde met name theoretisch geïnteresseerd, terwijl Lindeboom praktische doelen voor ogen stonden.¹² Kuyper was het vooral te doen om de uitwerking van de gereformeerde beginselen op het terrein van de wetenschap, terwijl Lindeboom gedreven werd door de christelijke plicht tot barmhartigheidsbetoon. Uiteraard reikten Kuyper's idealen verder dan het terrein van de wetenschap: het ging hem om een herkerstening van de gehele samenleving, waarbij christelijke organisaties niet zozeer een alternatief vormden voor door liberale of door

socialistische principes beheerste instituties, alswel het ferment waardoor deze instituties uiteindelijk innerlijk getransformeerd zouden kunnen worden. Het antithesemotief ging hand in hand met het gemene gratie motief. De wetenschap speelde in Kuypers denken vervolgens een zeer voorname rol in de poging tot verwezenlijking van dit brede cultuurideaal. In het tweede deel van de *'Encyclopedie der Heilige Godgeleerdheid'* had Kuiper de gereformeerde beginselen voor de wetenschap uiteengezet. De Vrije Universiteit was de akker waarop het zaad der beginselen in alle rust tot ontkieming moest kunnen komen. Zijn de genoemde verschillen qua interesse en motivering wellicht nog te typeren als accentverschillen, anders is dit gesteld m.b.t. de visie van Lindeboom en Kuiper op de psychiatrie. Ging Lindeboom uit van de eenheid of althans een innige samenwerking en verbondenheid van lichaam en ziel, Kuypers mensbeschouwing was hier en daar dualistisch. de aristotelisch-scholastische erfenis in romantisch taalgewaad, welke in heel zijn meer theoretische werk nauw merkbaar is (potentie/kiem - verwerkelijking, archetype - ectype, organisme - instituut), komt onthullend tot uitdrukking in zijn antropologie.¹³ M.b.t. de geneeskunde had dit o.a. tot gevolg dat hij de psychiatrie als wetenschap van de ziel eigenlijk geen plaats kon geven in een faculteit der geneeskunde. De geneeskunde behoorde zich z.i. te beperken tot de somatische vakken. De psychiatrie hoorde thuis in de letterkundige faculteit, waar toentertijd de wijsbegeerte ook ondergebracht was. Zeker heeft het meningsverschil over de vraag in welke faculteit de psychiatrie een onderdak moest vinden, de komst van de eerste hoogleraar psychiatrie vertraagd. We zouden kunnen zeggen dat Kuypers antropologisch dualisme de innerlijke reformatie van de wetenschap der geneeskunde, als onderdeel van de verwezenlijking van een veel breder cultuurideaal, juist in praktische zin zeer in de weg heeft gestaan. Met de psychische aspecten van het mens-zijn wist Kuiper althans in de geneeskunde eigenlijk niet goed raad. Bij Lindeboom en de zijnen lijkt eerder het omgekeerde het geval te zijn geweest. Godsdienstoefeningen, zedelijk onderricht e.d., het lijkt voor hen even goed therapie te zijn geweest als de landarbeid en de fysieke behandeling. Het onderwijs in de psychiatrie ten behoeve van het verplegend personeel werd in 'Veldwijk' in de beginperiode gegeven door de predikant (!), van wiens hand eveneens een daartoe strekkend leerboek verscheen.

Naast deze uiteenlopende visies op de geneeskunde c.q. de psychiatrie dient ook een tweede punt vermeld te worden. In de tachtiger en negentiger jaren van de vorige eeuw was er opnieuw door de arbeid van Lindeboom en Kuiper een krachtige opleving in de bezinning op de plaats van de diaken en het diakonaat. In 1888, en ook later, werden diakonale

congressen belegd. Uiteraard was Kuyper met name gegrepen door de sociale kwestie en het gebrek aan verantwoordelijkheidsgevoel in de kerken m.b.t. allerlei sociale misstanden.¹⁴ Wat hem voor ogen stond was een losweken van de armenzorg uit de omstrengeling met allerlei particulier initiatief en met de staat en het terugbrengen van deze zorg naar de plaats van herkomst, de christelijke gemeente met haar plicht tot 'hulp en vertroosting van de arme en bedrukte' (artikel 30 N.G.B.). In de jaren na de vereniging van Afscheiden en Dolerenden ontstond vervolgens discussie over de reikwijdte van het diakonale ambt. Eén van de belangrijke vragen was of de ziekenzorg ook tot de taken van de kerk gerekend dient te worden. Lindeboom beantwoordde deze vraag positief, ofschoon de inmiddels al opgerichte 'Vereniging tot christelijke verzorging van krankzinnigen en zenuwlijders in Nederland' geen kerkelijke signatuur had. Slechts zes van de negen bestuursleden behoeften krachtens de statuten in te stemmen met de drie Formulieren van Enigheid. Anderen waren minder stellig in het beantwoorden van deze vraag. Uiteindelijk leidde de discussie er in 1904 toe dat de kerk zich in haar diakonale zorg beperkt achtte tot de hulp aan de (financieel) armen.¹⁵ De kerkelijke bodem was daarmee definitief onder het werk van de 'Vereniging' weggeslagen.

Het in herinnering roepen van enkele aspecten uit de geschiedenis van de 'Vereniging' in de jaren vlak na haar ontstaan krijgt extra reliëf tegen de achtergrond van latere ontwikkelingen. Binnenveld doet de opmerkelijke uitspraak dat de principiële discussie m.b.t. de koers en het eigengeaarde karakter van 'de' gereformeerde psychiatrie spoedig na 1900 verstomde en plaats maakte voor beslommeringen van organisatorische en bestuurstechnische aard. Genoemde auteur interpreteert de periode die hierna aanbreekt vanuit een sociologisch perspectief, dat van de 'emancipatie der gereformeerden'. Vanuit dit perspectief zou ook het beleid van de 'Vereniging' uitgelegd moeten worden vanuit de (gereformeerde) drang tot het vormen van een machtsblok tegen de maatschappelijke organisaties welke op liberale of socialistische leest waren geschoeid. Indien deze taxatie juist is en er inderdaad van een dergelijke secularisering in doelen en motieven sprake is geweest, vraag ik mij af of deze secularisering los kan worden gezien van de kerkelijke discussie over het diakenambt en m.n. de inperking en verschrapping van het takenpakket van de diaken waarvan vanaf sedert 1904 sprake is geweest. Uiteraard zullen dan ook andere factoren in de overweging moeten worden betrokken, o.a. de ontwikkelingen aan de V.U. waar de universitaire psychiatrie tijdelijk wel, maar de lang verbeide gereformeerde psychiatrie althans in veler oog niet van de grond kwam. Hoe dan ook: de bureaucratisering van de 'Vereniging', het verstom-

men van de discussie over de taak van de diaken m.b.t. de zieken, de uiteenlopende verwachtingen m.b.t. 'de' gereformeerde psychiatrie en het uiteindelijk fiasco aan de V.U. verlopen te zeer parallel om ongemerkt te blijven. Laat ik mogen volstaan met het signaleren van deze parallelle.

Vandaag leven we in een situatie welke in een aantal opzichten vergelijkbaar is met die van een eeuw geleden. Opnieuw bezinnen gereformeerden zich over het ambt van de diaken. Hoe fundamenteel die bezinning ook moge zijn, tot een helderder beeld van de diaken in zijn (haar?) taak m.b.t. de psychisch zieke heeft dit nog niet geleid.¹⁶ De zorg voor de zieke is ook buiten eigen kring verschoven naar predikant en ouderlingen. Beschouwingen over de taak van de kerk m.b.t. psychisch zieken treft men aan onder het hoofdje 'pastoraat'.¹⁷ Daarnaast worden opnieuw de handen ineen geslagen voor de bouw en exploitatie van een Gereformeerd Psychiatrisch Ziekenhuis.¹⁸ In de eerste (schriftelijke) presentatie treft het dat het accent wordt gelegd op het leefklimaat, net als een eeuw geleden.¹⁹ Ook worden zaken genoemd als het personeelsbeleid, het organisatiemodel, het standpunt in een aantal ethische kwesties. Er wordt niet gestreefd naar een "specifieker gereformeerde behandelmethod". Er zijn ook verschillen, m.n. in de motivering. Het motief van de 'innerlijke reformatie van wetenschap en samenleving' (Kuyper) is weggefallen, in mindere mate ook het 'barmhartigheidsmotief' (Lindeboom). Daarvoor in de plaats komt iets dat zou kunnen worden aangeduid als het 'secularisatie'-motief. In de brief aan de Minister werd m.b.t. de motivering voor het levensbeschouwelijk karakter van het op te richten ziekenhuis o.a. opgemerkt dat in de bestaande psychiatrische instellingen de religieuze positiekeuze van de patiënt naar verwachting steeds meer als een privé-liefhebberij en als een bedreiging van de psychische gezondheid zal worden gezien. De initiatiefnemers zijn er zich intussen terdege van bewust, dat m.b.t. het behandelbeleid er nog geenszins sprake is van een afgerond oordeel. Het komt mij voor dat wil het initiatief meer worden dan een terugtrekkende beweging en een verschansing in eigen bastion, de voortgaande bezinning nog wel enige impulsen kan gebruiken. Die impulsen zijn er, want er is ook in ander verband al wel nagedacht over de plaatsbepaling van de 'gereformeerde psycho-sociale hulpverlening'. In het volgende onderdeel wil ik enig commentaar leveren bij deze plaatsbepaling.²⁰

Recente discussie: de uitgangspunten

In de inleiding van dit artikel werd reeds een summier schets gegeven van de visie op psychische nood en de begeleiding c.q. behandeling daarvan, welke zich in de zeventiger jaren in gereformeerde kring ging

aftekenen. Trimp en Nieboer, belangrijke woordvoerders in dezen, schreven dat m.b.t. de stoornis steeds ziekte en zonde onderscheiden dienen te worden, waarbij de medicus zich richt op genezing en de pastor op vertroosting en bemoediging. De medicus is niet geroepen zijn patiënt te bekeren, de pastor heeft psychotherapie niet tot zijn takenpakket te rekenen. Met deze typering doe ik genoemde auteurs niet geheel recht, daar zij ook wijzen op de soms ingewikkelde vervlochtenheid van levenswijze en psychisch functioneren in de praktijk van pastoraat en hulpverlening.²¹

Trouwens ook naar haar oorsprong - en daar wijzen beide auteurs eveneens op - kan ziekte niet los worden gemaakt van zonde. De 'val' van de eerste mens bracht de vloek als expresse daad van God, met haar twee aspecten van vergelding (straf) en kastijding (tucht). Ziekte kan worden beschouwd als één van de uitingsvormen van de vloek. Zo bezien heeft de vloek kenmerken van het creatuurlijke en van het religieuze. Om de woorden van Nieboer te gebruiken: "Al werkt de vloek in het geschapene, oorsprong en maat ervan zijn foederaal".²²

Het gevaar van een dualisme tussen het creatuurlijke en het religieuze en van een te rigide en kunstmatige scheiding van de terreinen van pastor en medicus lijkt aldus voorlopig bezworen. Mijnerzijds wil ik er in dit verband op wijzen (zoals ik elders deed) dat in onze tijd de vloek in een tweetal opzichten kan worden misverstaan.²³ In een cultuur, waarin techniek en wetenschap dominant zijn, ontardt de belijdenis van de vloek gemakkelijk in een (te) natuurwetenschappelijke interpretatie daarvan. Wat in dat geval dreigt, is een reductie van 'de' vloek tot die verstoringen in het geschapene, welke middels (natuur)wetenschappelijk onderzoek vaststelbaar zijn. Zeker voor christenen, die zich beroepshalve met de ontwrichtingen van het geschapene bezig houden (zoals medici), is dit gevaar niet denkbeeldig. De ootmoed waartoe het kastijdingsmoment in de vloek oproept, verdwijnt dan uit zicht. Geneeskunde, om ons daartoe te beperken, krijgt dan gemakkelijk het karakter van een terugwinnen van de schepping op God, van een strijd ten eigen bate. Een tweede verarming, welke overigens nauw met de juist genoemde samenhangt, is die waarin de belijdenis van de vloek verwaart tot een met de mond beleden erkenning van 'het kwaad in de schepping'. Nog afgezien van het dubieuze gebruik van de term 'kwaad' in dit verband, wordt in dat geval de vloek verzelfstandigd en teveel als een automatisme opgevat, ongeveer zoals zand dat eenmalig in een raderwerk is gestrooid, de loop van het mechaniek blijvend verstoort. In het bijbelse spreken daarentegen is de vloek altijd verbonden met de dynamische omgang van God met zijn volk en wordt zij altijd losgemaakt en in beweging gezet door de zonde (Gen. 8 : 21; Deut 28; 29 : 27,

30 : 19). Ziekte is niet te reduceren tot een ingebakken creatuurlijk mechanisme, ook al zijn er in ziekten (ook psychische ziekten) allerlei wetmatigheden te ontdekken.

Gods auteurschap in de vloek wordt in het Oude Testament in polemische zin benadrukt. Bij omringende volken fungeerde de vervloeking als een tovermiddel om allerlei kwade krachten bij medemens en of in de natuur uit te schakelen door aanroeping van een hogere macht. God duldde het niet zo te worden misbruikt. Het werd de Israëlieten ingescherpt dat God de enige Rechter is. Van vervloeking kon daarom slechts sprake zijn bij erkenning van Hem als Rechter met soevereine beschikkingsmacht (Lev. 24 : 10-16). God laat zich niet reduceren tot middel. En al evenmin zijn Gods vloekaankondigingen de bezweringsformules van een god die zich verweert tegen zijn antipode ('het kwaad', de satan).²⁴

Wanneer de vloek zó wordt opgevat, nl. vanuit dynamische omgang van God met zijn volk en met het accent op de Rechter met soevereine beschikkingsmacht, valt ook meer licht op de momenten van herinnering en appèl welke met de vloek verbonden zijn. Hij die gebukt gaat onder de vloek, wordt herinnerd aan de eens goede verhouding tussen God en mens en aan de eens goede schepping. Tegelijk ervaart hij het appèl tot sanering van levensverhoudingen overeenkomstig Gods geboden. De vloek lijkt niets anders te zijn dan een web dat de mens gevangen houdt in moeiten, vergeefsheid en neergang. Zij is evenwel meer dan dat, nl. een laatste en uiterste herinnering aan het goede dat verloren ging en tegelijk een appèl op de verantwoordelijkheid van de zondaar dit goede buiten zichzelf en buiten de gevloekte wereld te zoeken. Zo komt ook de verlossing in zicht. Niet voor niets is Paulus' spreken over de "dienstbaarheid van de schepping aan de vergankelijkheid" gevat in het perspectief van de verlossing en de verwachting van de voleinding (Rom. 8 : 18-30).; Het zuchten van de schepping "in al haar delen" is een zuchten in "barensnood" (8 : 22), met "reikhalzend verlangen" (8 : 19) "in de verwachting van het zoonschap" (8 : 23).

Ik merkte zoëven op dat het standpunt dat ziekte en zonde onderscheidt, niet kan worden aangemerkt als een vorm van dualisme. Er zijn er die dit wel hebben beweerd, waarbij ik in dit verband m.n. denk aan Ouweneel in diens kritiek op Nieboer. Op beider standpunt ga ik in het vervolg iets nader in, waarbij ik uiteindelijk meer zal zeggen over de opvattingen van de laatste.

In een overzicht waarin Ouweneel de standpunten van allerlei christenwetenschappers m.b.t. de idee van een christelijke psychologie rang-

schikt en vergelijkt, noemt hij Nieboer als representant van 'het dualistisch model'.²⁵ Dit dualisme signaleert Ouweneel zowel m.b.t. Nieboers onderscheid tussen ziekte en zonde als m.b.t. diens onderscheid tussen schepping en verbond Ouweneel gaat in zijn kwalificaties erg ver. Kenmerkend voor het dualistisch model vindt hij dat men "uitgaat van één of andere neutrale, objectieve empirische psychologie, die haar zegje heeft te doen over het psychisch leven en het gedrag van de mens, los van de Bijbel". En daarbij blijft het niet: "Het wetenschappelijk dualisme gaat ... hand in hand met een antropologisch dualisme", waarbij de mens wordt 'opgesplitst in een geestelijk en een gevoelsmatig deel'.²⁶

Indien Ouweneel deze beweringen ook van toepassing wil laten zijn op Nieboer- wat gegeven het verband moeilijk anders kan -, dan heeft hij de laatste slecht gelezen. Nieboer betoont zich allerminst een aanhanger van het neutraliteitspostulaat m.b.t. de wetenschappen.²⁷ Hij toont zich een krachtig bestrijder van het lichaam - ziel dualisme, zoals hij die aantreft in de pastorale theologie van Adams. Nieboer spreekt van de blijvende winst van de jaren 1930-1940, toen "de ban van de ziel - lichaam dichotomie ... werd verbroken".²⁸ Zijns inziens is de grondfout van allerlei hulpverlening à la Adams dat het terrein van de ziel exclusief wordt gereserveerd voor de religie. Wetenschappelijk onderzoek in de psychologie en psychiatrie wordt dan per definitie een bedreiging van het geloof.²⁹ Maar dit betekent allerminst dat deze wetenschappen neutraal zijn. Ouweneels eigen opvattingen, welk m.i. theoretisch niet geheel consequent zijn uitgewerkt en in de praktische uitwerking nogal aanvechtbaar zijn, laat ik hier rusten.³⁰

Hoewel Ouweneel in zijn kritiek op Nieboer over zijn doel heen schiet, komen er in Nieboers betoog toch enkele uitdrukkingen voor welke althans bij oppervlakkige lezing aanleiding kunnen geven tot deze kritiek. Laten we Nieboer iets nauwkeuriger lezen. Na gesteld te hebben dat de mens in de schepping een unieke positie inneemt vanwege zijn (creatuurlijke) aanleg op en toerusting tot verbondsverkeer, schrijft Nieboer: "Deze unieke positie plaatst de mens in twee verschillende, nauw op elkaar betrokken werkelijkheden of posities: hij is schepsel en bondeling."³¹ Op andere plaatsen bezigt hij de termen "relatie", "kwaliteit", "systeem" (twee kosmische systemen), en "stelsel" (twee normstelsels). Waar ik wat mee zit - en ik noteer dit vast - is het gebruik van de woorden "werkelijkheid" (twee werkelijkheden) en "systeem" (twee kosmische systemen). Nieboer gaat als volgt verder: "Die aanleg op verbondsverkeer bewerkt ook de drang in de mens de aardse schepping voortdurend te 'ontstijgen', omdat hij daarin niet de hoogste idealen en normen vindt die zijn streven zin geven". Dat 'ontstijgen' komt

naderhand nog een keer terug, ook ditmaal i.v.m. de unieke positie van de mens: "... hij kan die schepping in zekere zin 'ontstijgen', haar modellen overeenkomstig gekozen doelen, haar ontwikkelen en besturen.³²

Het spreken over "twee werkelijkheden" c.q. "normenstelsels" en het in verband hiermee bezigen van de term "ontstijgen" acht ik niet erg gelukkig. Te gemakkelijk wordt zo de suggestie gewekt als zou de mens in zijn (foederale) functioneren uitstijgen boven de aardse werkelijkheid om vervolgens deel te krijgen aan een andere werkelijkheid daarboven, de werkelijkheid van het verbondsverkeer met God. En daarmee zouden we nolens volens dichter bij Plato zijn uitgekomen dan bij het bibelse spreken over verbond en schepping.

Nu wil Nieboer, zo blijkt bij nauwkeurige lectuur, deze kant gelukkig niet op. Het 'ontstijgen' is een 'in zekere zin ontstijgen', hij plaatst de term bovendien steeds tussen aanhalingstekens. Dat hij niet denkt aan een daadwerkelijk los-komen van de aardse schepping, blijkt ook uit het gebruik van de uitdrukking "creationele dubbelfunctie".³³

De strekking van deze uitdrukking is o.a. dat de mens ook in zijn foederale functioneren voluit creatuur blijft.³⁴ M.b.t. de "twee werkelijkheden" denkt Nieboer vervolgens niet aan twee compartimenten boven elkaar, ook niet aan een slechts gedeeltelijke overlap, maar naar het mij voorkomt aan een volledig bestrijken van elkaars terrein. Want "met heel zijn aardse bestaan" is de mens verweven met de aardse schepping; en met "heel zijn aardse bestaan" (ditzelfde bestaan dus) is diezelfde mens deelgenoot en partij in de speciale verbondsrelatie met God.³⁵

Al blijf ik de wijze van uitdrukken weinig gelukkig vinden, m.b.t. tot zijn positie heeft Nieboer met deze toelichting wel voldoende helderheid verschaft en kan hem zeker geen platonisme worden verweten. Minder helder wordt het - maar dit terzijde - wanneer Nieboer ook de zogenaamde "geestenwereld" in zijn beschouwing betreft en diensomtrek tastenderwijs opmerkt: "... de schepping bestaat uit twee grote 'kosmische systemen', elk met eigen wetten en schepselen".³⁶ Met de systemen bedoelt hij ditmaal de aardse en de niet-aardse schepping of "geestenwereld". Het is in hetzelfde verband dat Nieboer melding maakt van de zoëven al genoemde 'creationele dubbelfunctie'. Na lezen en herlezen van deze passage kan ik deze niet anders verstaan dan dat Nieboer hier de foederale positie van de mens rechtstreeks verbindt met dienst functioneren in de "geestenwereld". Indien deze interpretatie correct is binnen het geschapene (aardse en niets-aardse schepping) creationeel en foederaal. Ik acht dit verwarrend.

De geestenwereld maakt deel uit van het geschapene, terwijl het Ver-

bondswoord volgens Nieboer juist principieel van het geschapene te onderscheiden is.³⁷

Bedacht moet worden dat Nieboer daarom zo hamert op het onderscheid tussen schepping en verbond(swoord), omdat z.i. alleen op deze wijze recht kan worden gedaan aan het unieke karakter van de particuliere genade, van de Schriftopenbaring en van het bijzonder ambt. In een eerdere publikatie stelt hij dat het streven naar een overkoepelende wetenschap er in de regel toe leidt dat aan beide, verbond en schepping, tekort wordt gedaan, waarbij het in de praktijk "het Woord (is) dat het in de eerste plaats en het meest moet ontgelden".³⁸ Hij blijkt inmiddels na 27 jaar niet van standpunt veranderd te zijn wanneer hij in een recensie van het reeds aangehaalde boek van Ouweneel zich opnieuw richt tegen het onderbrengen van de werkelijkheid in een alomvattend systeem. Een dergelijke systeembouw is "overmoedig", werkt "schijnbaar het onderscheid (nl. tussen schepping en verbondswoord, G.G.) weg" en miskent aldus de "geheel eigen plaats en betekenis van Gods verbond ... en van Gods Verbondswoord."³⁹

Nieboers beduchtheid voor nivellering van het Woord en het ambt is dunkt me gegrond. Het door hem gesignaleerde verband tussen systeembouw en nivellering is geen denkbeeldige constructie. Bovendien is zijn spreken voluit confessioneel als hij zijn grondonderscheiding gebruikt om het unieke karakter van verbond, verzoening, verkondiging e.d. te benadrukken. Wanneer artikel 35 van de N.G.B. i.v.m. het avondmaal spreekt over tweeërlei leven, het lichamelijke, tijdelijke leven en het geestelijke, hemelse leven, dan heeft deze onderscheiding juist tot doel het unieke, geestelijke karakter van het avondmaal te onderstrepen.

Toch houd ik enige reserve. Want Nieboer laat het hier niet bij. Zijn grondonderscheiding dient meer doelen dan alleen de onderstreping van het bijzondere karakter van de Schrift, verbond en ambt. Zijn geloofs-onderscheiding met een specifieke context en met een specifieke functie gaat op sommige plaatsen ongemerkt over in een veel algemener, abstracter en inhoudsarmere methodisch en soms kosmopolisch apriori.⁴⁰ In plaats van het systeem komt dan de tweeslag. Op zich heb ik niets tegen een dergelijke ontwikkeling, mits men zich van z'n abstracties bewust blijft. Een venefect van voornoemde abstractie is wel, dat de verwevenheid van het creationele en het federale dan iets wordt wat steeds pas in tweede instantie aan de orde komt. Over beide punten, de abstracte schematisering en het onvoldoende recht doen aan de verwevenheid, maak ik nog enkele opmerkingen.

Dat het met de abstractie wellicht dieper steekt, dan op het eerste ge-

zicht lijkt, wordt iets duidelijker wanneer we letten op Nieboers beroep op Schilder, juist inzake de centrale kwestie van schepping en verbond. in het wetenschappelijk onderzoek van de schepping is de verleiding soms groot de ontplooiing van het schepselmatige als op zichzelf iets neutraals te beschouwen. Nieboer tendeert in die richting wanneer hij tot het schepselmatige ook de geschiedenis als schepping-in-ontplooiing blijkt te rekenen.⁴¹ Hij verwijst in hetzelfde verband naar K. Schilder. Deze schreef in *Christus en Cultuur*: "Derhalve is het feit, dat de scheppingsgaven zich ontplooiën, geen genade, doch natuur".⁴² Nu is het opmerkelijk dat Schilder juist hier, in zijn spreken over de schepping en de continuering van de geschiedenis na de zondeval, "wetenschappelijk" wilde spreken.⁴³ Schilder kwam tot dit spreken langs een andere weg dan Nieboer, nl. door zijn oppositie tegen A. Kuyper, die de continuering van de geschiedenis na de val wilde aanmerken als "gemene gratie". O.a. op grond van zijn dubbele predestinatieleer kwam Schilder tot de opvatting dat scheppingsontplooiing, op zich genomen, een t.o.v. Gods bedoelingen indifferent en noodzakelijk 'substraat' is, nl. 'substraat' voor de bediening van zegen en van vloek, verkiezing en verwerping. "Cultuur had dus moeten geschieden. Cultuur is voorwaarde voor alle komen Gods, óók tot de hel".⁴⁴ Deze opvatting is in-
X middels niet^wweersproken gebleven. O.a. heeft Douma op het noodzakelijkheidselement in de redenering kritiek geoefend.⁴⁵ Ik ben me ervan bewust hiermee een kolossaal theologisch probleem aan te snijden. Het is dan ook niet mijn bedoeling om in te gaan op Genesis 2 en 3 en al evenmin op de theologie van de geschiedenis en op het gemene gratie vraagstuk.

Ik wil slechts de veronderstelling opperen dat Nieboers visie op het creationele, gezien de verwijzing naar de betreffende passages in *Christus en cultuur*, in hoge mate bepaald is door Schilders 'substraats'-gedachte. Schilder wekt in die passages de indruk als zou het 'substraat' op een of andere manier nog 'los' verkrijgbaar zijn; of minder populair uitgedrukt, als zou er zinvol over het substraat (het creationele) kunnen worden gesproken, wanneer wordt afgedacht van iedere foederale bepaaldheid en kwalificatie. Naar mijn mening is dit 'afdenken' een vorm van abstraheren. In Nieboers spreken over het creationele is deze
X abstractie met meetaf geïmpliceerd. Om het wat concreter te maken: een dergelijke abstracte kijk op het creationele maakt het moeilijk om vol te houden dat de mens juist als schepsel een religieus wezen is. Zo ook m.b.t. het beeld-van-God-zijn van de mens: juist door zijn roeping (cultuuropdracht, foederale kwalificatie) werd de mens tot het schepsel dat hij is.

Met deze opmerking kom ik op het tweede punt, de verwevenheid van

het creationele en het foederale. Nieboer heeft in eerdere publikaties kritiek geoefend op de wijsbegeerte der wetsidee, kritiek, waaraan ik hier voorbij wil gaan. Ik meen dat in een aantal opzichten Nieboer dicht bij de grondleggers van de wijsbegeerte der wetsidee staat dan uit zijn kritiek (en m.n. ook de kritiek van anderen op hem⁴⁶) zou kunnen blijken.

Het in de wijsbegeerte der wetsidee gehanteerde onderscheid tussen 'structuur' en 'richting' vertoont nl. een belangrijke overeenkomst met Nieboers onderscheid tussen het creationele en het foederale. Het onderscheid van 'structuur' en 'richting' is een enigszins populaire vertaling van bepaalde inzichten van met name Dooyeweerd. 'Structuur' doelt dan op de schepping, met name de orde in de schepping. 'Richting' doelt op de religieuze keuzen van de mens in zijn handelen en in zijn omgang met de schepping. Uiteraard is het onderscheid 'structuur' - 'richting' nogal abstract.

Van belang is evenwel dat genoemd onderscheid in de wijsbegeerte der wetsidee functioneert in de context van wat wordt aangeduid met de term 'ontsluiting'. Met deze laatste term wordt dan bedoeld op het tot uitwerking brengen van nog gesloten wets- of normbeginselen onder leiding van het geloof.⁴⁷ En in dat tot uitwerking brengen van wetsbeginselen gaat het van meetaan om scheppingsontplooiing en religieus antwoord tegelijk. De ontsluitingsidee bedoeld dus om uitdrukking te brengen dat er niet zoiets kan zijn als een 'schepping-in-ontplooiing' afgedacht van religieuze keuzen van mensen. Wat er met en in de schepping gebeurt valt nooit los te zien van de religieuze antwoordstructuur van de mens. T.o.v. de primaire verwevenheid van religieus antwoord en scheppingsontplooiing functioneert de onderscheiding structuur (creationeel) - richting (foederaal) als een abstractie achteraf. Welnu, ik meen dat waar de onderscheidingen overeenkomen, maar de klemtoon in de redeneringen verschilt (Nieboer: vanuit de onderscheiding naar de verwevenheid, wijsbegeerte der wetsidee; vanuit de verwevenheid naar de onderscheiding), er alle reden is om de draad van het gesprek opnieuw op te nemen.

Met deze opmerkingen lijken we ver afgedwaald te zijn van het oorspronkelijke onderwerp, de discussie over een gereformeerde psychiatrie en de taak van de kerk daarin. Inderdaad kan het geen kwaad diepgravende beschouwingen op zijn tijd met enige relativering te bezien. Toch meen ik dat wie zich principieel bezint op de vragen die in deze bijdrage aan de orde zijn, vroeg of laat uitkomt bij de boven gereleveerde kwesties. Tegelijk besef ik maar al te pijnlijk dat het antwoord

op allerlei praktische vragen daarmee nog niet gegeven is. In dit artikel werden hooguit enkele dwarsverbindingen gelegd, tussen discussies een eeuw geleden en nu, tussen Nieboer en vertegenwoordigers van de wijsbegeerte der wetsidee.

Ik wil dit laatste tot slot nog toelichten m.b.t. Nieboers integratiebegrip i.v.m. ziekte. O.a. op dit punt zou de discussie met vertegenwoordigers van de wijsbegeerte der wetsidee weer op gang kunnen komen. Eerst geef ik Nieboer weer. Ziekte is een vorm van dysintegratie, zegt hij, *het is een ontregeling van een creationele structuur. Bijgevolg speelt het criterium voor integratie een rol in het zoeken naar oplossingen bij ziekte. Belangrijk is nu dat Nieboer integratie opvat als een "algemeen creationeel gegeven".*⁴⁸ Foederale normen lijken voor hem bij het vinden van de criteria voor de verschillende niveaus van integratie geen rol van betekenis te spelen. Dat integratie (en differentiatie) ethisch neutrale criteria zijn, blijkt z.i. ook in de praktijk. Bekering kan een creationeel heilzaam effect hebben, maar allerlei andere gezindheidsveranderingen die niets met waarachtige bekering te maken hebben kunnen ditzelfde effect hebben. In de hulpverlening heeft het verantwoordelijk stellen van de cliënt vaak een structurerend effect ongeacht de inhoud van de normen. Hetzelfde geldt voor het wekken van hoop.⁴⁹ Omgekeerd kan er dysintegratie van een gezin optreden ongeacht de kwaliteit van de verbondsrelatie, bijv. *wanneer een gezin wordt ontwricht door de dood van één van de ouders.*⁵⁰ Dooyeweerds antropologie wijkt van deze opvatting af, terwijl er tegelijk ook overeenkomsten zijn. Gelijkheid is er, omdat er ook bij Dooyeweerd sprake is van integratie en differentiatie van structuurgehelen.

Dooyeweerds analyse is evenwel verfijnder, omdat bij hem de structuurgehelen onderling ook vervlochten zijn middels analoge structuurmomenten. Bovendien is er bij hem sprake van een zekere orde in de ontsluiting van de structuurgehelen, terwijl de ontsluiting bovendien zoals we reeds zagen niet los kan worden gezien van de religieuze woordstructuur van de mens. De vraag van Dooyeweerd aan Nieboer zou kunnen zijn of Nieboers integratiebegrip niet (toch nog) te gesloten is. Of om het in een andere taal te zeggen aan de hand van het voorbeeld van het gezin, waarvan één ouder overleed: *kun je als christen werken aan herstel van de creationele ontwrichting van een gezin (emotionele conflicten, rolverwarring e.d.) zonder daarbij rekening te houden met het toekomstig functioneren in foederale verbanden, bijv. het leven naar het 5e gebod? Omgekeerd zou de vraag van Nieboer aan Dooyeweerd kunnen zijn, of hij de vervlechtingen niet zó strak aantrekt dat er weinig ruimte overblijft om recht te kunnen doen aan voorbeelden uit de praktijk, welke door hem zijn genoemd. Met deze excurs hoop ik te hebben*

duidelijk gemaakt dat theoretische meningsverschillen zoals die tussen Nieboer, Ouweneel en Dooyeweerd ondanks de schijn van het tegendeel ook een belangrijke betekenis kunnen hebben, bijv. voor het ziekte-begrip m.b.t. 'psychische ziekte'.

Samenvatting

In het eerste deel van dit artikel werd stil gestaan bij enkele ontwikkelingen een eeuw geleden in gereformeerde kring welke leidden tot de oprichting van 'De Vereniging tot Christelijke Verzorging van Krankzinnigen en Zenuwlijders in Nederland' en tot de instelling van een leerstoel voor de psychiatrie aan de Vrije Universiteit. Er werden twee lijnen getraceerd, een Kuiper-lijn, zich richtend op de innerlijke reformatie van wetenschap en samenleving, en een Lindeboom-lijn, welke voornamelijk in het teken stond van het barmhartigheidsmotief. Tegelijk was het de tijd van een opleving van de bezinning op de taak van de diaken, wiens ambt tijdelijk een verbreding en verdieping ontving. Binnen enkele decennia evenwel verstarde de 'Vereniging', werd de leerstoel opgeheven en schrompelde het takenpakket van de diaken in tot de traditionele armenzorg. Enkele parallellen met actuele ontwikkelingen in gereformeerde kring, m.n. de initiatieven tot de oprichting van een Gereformeerd Ziekenhuis en de hernieuwde bezinning op het ambt van de diaken, werden gesignaleerd.

In het tweede deel werd ingegaan op het standpunt van Nieboer, m.b.t. ziekte en zonde en beider verband. Het verwijt van dualisme van de zijde van Ouweneel bleek niet terecht. Ook al kon met name in de praktische uitwerking met Nieboer worden ingestemd, zijn grondonderscheiding tussen Verbond(swoord) en schepping bleef enkele vragen oproepen, m.n. of deze grondonderscheiding niet allengs een abstracter betekenis en strekking krijgt dan Nieboer zich realiseert en of daardoor de vervlechting tussen scheppingsontplooiing en religieuze richtingkeuze niet (toch) teveel naar het tweede plan verschuift. Nieboers standpunt werd in dit opzicht vergeleken met de positie van Dooyeweerd. Deze vergelijking werd vervolgens doorgetrokken naar en toegepast op Nieboers ziektebegrip.

Gerrit Glas

NOTEN

- 1) Vgl. *Pastorale zorg bij psychische nood*, themanummer van *De Wegwijzer*, 5e jaargang nr. 2, 1986. Voorts de publikaties onder noot 3. Aandacht voor het pastoraat wordt ook gevoed door het verslag van de enquêtes 'Jongeren en geloof' en 'Ouderen en geloof', vgl. J. van der Graaf - Van der Ploeg en O.B. Wiersma, 1983, *Jongeren en geloof*. Een onderzoek naar de beleving van christelijk geloof bij jongeren uit de Gereformeerde Kerken (R.U. Groningen); en van dezelfde auteurs, *Ouderen en geloof*, *Radix* 12 (1986), pp. 89 - 112. Vgl. ook H. Faber (red.), *Pastoraat - balans en perspectief I en II*, Kampen 1983.
- 2) Vgl. J.J. Arnold e.a., *Helpen in perspectief*. Op zoek naar gereformeerde psychosociale hulpverlening, Groningen 1982.
- 3) C. Trimp, Pastor en medicus, *De Reformatie* 50 (1975), nr. 13 - 17. Idem, *Communicatie en ambtelijke dienst*, Groningen 1976. Idem, *Media vitae*. De betekenis van de gereformeerde ambtsleer voor de 'humaniteit' in de kerkelijke zielszorg, Groningen 1981. Idem, *Zorgen voor de gemeente*. Het ambtelijk werk van ouderlingen en diakenen toegelicht, Kampen 1982.
- 4) W. Nieboer, Een calvinistische plaatsbepaling van de psycho-sociale hulpverlening, in: J.J. Arnold, *Helpen in perspectief*, Groningen 1982, pp. 72 - 102.
- 5) Gedoeld wordt op 'De Wegwijzer. Gereformeerde vereniging ter behartiging van de belangen van hen die in psychische nood verkeren of verkeerd hebben, hun familieleden en andere betrokkenen'. De vereniging geeft een gelijknamig blad uit.
- 6) De gegevens over 'De Vereniging tot Christelijke Verzorging van Krankzinnigen en Zenuwlijders in Nederland' (in het vervolg: de 'Vereniging') ontleen ik aan J.M.W. Binneveld, De ontwikkeling van de institutionele zorg voor krankzinnigen in Nederland in de 19e eeuw, in: J.M.W. Binneveld e.a. *Een psychiatrisch verleden*. Uit de geschiedenis van de psychiatrie, Baarn 1982, pp. 94 - 119. Voorts aan J.M.W. Binneveld, *Filantropie, repressie en medische zorg*. Geschiedenis van de inrichtingspsychiatrie, Deventer 1985, pp. 160 - 184. Tenslotte aan M. Kuilman, Geschiedenis van de psychiatrie aan de Vrije Universiteit, in: *Wetenschap en Rekenenschap 1880 - 1980. Een eeuw wetenschapsbeoefening en wetenschapsbeschouwing* aan de Vrije Universiteit, Kampen 1980, pp. 156-183. I.v.m. de figuur van Lindeboom verdient vermelding C.G. Bos, Lucas Lindeboom, vaandeldrager van de banier van Gods Woord, *De Reformatie* 58 (1983), pp. 169, 187 en 204.
- 7) Vgl. M. Kuilman (1980), a.w., p. 163 v.v.
- 8) Binneveld (1985), a.w. p. 171. De auteur verwijst in dit verband naar L. Lindeboom, Gedachtenis van het 25-jarig bestaan der Vereniging tot Christelijke Verzorging van Krankzinnigen in Nederland. In: *Gedenkboek Vereniging tot Christelijke Verzorging van Krankzinnigen in Nederland 1935*, Den Haag 1935, pp. 41 - 99.
- 9) Vgl. J.M.W. Binneveld (1982), a.w., p. 111 - 113; idem (1985), a.w., pp. 164 - 166. Een aantal van de bestuursleden van de 'Vereniging' waren ook lid van de door Pierson opgerichte Nederlandse Vereniging tegen de prostitutie.
- 10) Vgl. (zeer summier) H. van Tongeren, *Bewaard bevel*. De vrijmaking in kort bestek, Enschede 1952, pp. 9 - 25. Veel uitvoeriger en vanuit sociaal-wetenschappelijk perspectief D. Th. Kuiper, *De Voormannen*. Een sociaal-wetenschappelijke studie over ideologie, conflict en kerngroepvorming binnen de

- gereformeerde wereld in Nederland tussen 1820 en 1930, Meppel/Kampen 1972.
- 11) M.J. van Lieburg, Reformatorische traditie, geneeskunde en geneeskunst. Enkele historische kanttekeningen, *Beweging* 48 (1984), pp. 67 - 70.
 - 12) Dat dit beeld wel wat erg schematisch is blijkt uit de reeds vermelde publikaties van Binneveld en Kuilman. Lindeboom was zeker ook geïnteresseerd in de wetenschappelijke beoefening van de psychiatrie op gereformeerde grondslag. Zijn ideeën dienomtrent waren evenwel veel minder ver uitgewerkt dan die van Kuiper. Kuilman meldt dat Lindeboom in 1922 de klacht uit dat er in de publikaties van Bouman maar weinig valt te bespeuren van de gereformeerde beginselen (1980, a.w., p. 165). Het zou interessant (en voor de huidige discussie niet zonder belang) zijn deze kwestie, nl. die van de uiteenlopende verwachtingen m.b.t. de wetenschappelijke psychiatrie op gereformeerde grondslag, nog eens preciezer uit te zoeken.
 - 13) Vgl. J. Klapwijk, Honderd jaar filosofie aan de Vrije Universiteit, in: *Wetenschap en rekenschap 1880 - 1980*. Een eeuw wetenschapsbeoefening en wetenschapsbeschouwing aan de Vrije Universiteit, Kampen 1980, pp. 528 - 593, m.n. 535 v.v.
 - 14) Vgl. C. Trimp (1982), a.w., p. 195, 196.
 - 15) Vgl. C. Trimp (1982), a.w., p. 203.
 - 16) Vgl. het zeer instructieve boek van J. van Bruggen, *ambten in de apostolische kerk*. Een exegetisch mozaïek, Kampen 1984, m.n. pp. 109 - 111, 115 - 118, 178 vv (noot 4, 6, 7, 9, 13, 24). voor de kritiek A.N. Hendriks, Het ambt en de positie van de diaken in de gemeente, *Dienst* 33 (1985), pp. 15 - 31. Voor het weerwoord J. van Bruggen, Diaken en diakones in discussie, *De Reformatie* 61 (1985), pp. 255 - 257; en idem, Diaken en kerkeraad in de oudste gemeenten, *De Reformatie* 61 (1985), pp. 278 - 281. Trimp meent dat de diaken naast ondersteuning van de financieel en sociaal zwakke ook de zorg voor de zieke en gehandicapte tot zijn aandachtsveld dient te rekenen. *Diakenen waren wel actief bij de oprichting van De Driehoek en De Wijngaard*, maar namen niet het initiatief tot de oprichting van verenigingen c.q. instellingen als *Het Koningskind*, *De Verre Naasten* en de *Oase*. Zijns inziens "hebben wij ... nu lang genoeg tegen elkaar gezegd, dat diakenen er zijn om zichzelf overbodig te maken" (vgl. C. Trimp, 1982, a.w., pp. 202 - 213; citaat p. 212).
 - 17) Zielszorg lijkt ook bij Trimp te zijn ingedeeld bij het takenpakket van de ouderling gezien de indeling van zijn boek (Trimp, 1982, a.w., pp. 106 - 125). Vanzelfsprekend lijkt mij dit niet. Met enige kwade wil zou men er zelfs een lichaam - ziel dualisme uit kunnen destilleren, nl. de diakenen voor het lichamelijke en materiële, ouderlingen en predikant voor de ziel. Geen woord hierover ook in H. Faber (red.), *Pastoraat - balans en perspectief I en II*, Kampen, 1983.
 - 18) Vgl. P.A. Heij, Samenwerken voor een gereformeerd psychiatrisch ziekenhuis, *De Reformatie* 60 (1985), pp. 457 - 459, 473 - 475.
 - 19) P.A. Heij zegt (a.w., pp. 474, 475): "Het is van groot belang voor een opgenomen patiënt/cliënt dat hij/zij tijdens de behandeling een sfeer om zich heen ervaart waarbinnen hij/zij zich veilig voelt.(...) In het algemeen geldt dat hoe sterker deze overeenkomst met de sfeer zoals de patiënt die van thuis kent, hoe meer hij zich op zijn gemak zal voelen. De behandeling zal dan sneller aanslaan en effectiever verlopen". Dit laatste is overigens nog maar de vraag: soms is ontregeling therapeutischer dan aanpassing.

Vgl. C. Janzing en J. Lansen, *Milieutherapie*, Assen 1985; en P.J. Jongerius, *De*

- psychiater als milieukundig ingenieur, *Tijdschrift voor Psychiatrie* 23 (1981), pp. 317 - 325.
- 20) De formulering sluit aan bij de reeds genoemde bundel van J.J. Arnold e.a., *Helpen in perspectief*.
 - 21) Nieboer, a.w. (noot 4), p. 100.
 - 22) Nieboer, a.w., p. 76.
 - 23) G. Glas, Ziekte als lijden. Enige opmerkingen over schuld en schuldgevoel bij ziekte, *Radix* 11 (1985), pp. 3 - 13.
 - 24) F.J. Pop, *Bijbelse woorden en hun geheim*. Theologische verklaring van een aantal Bijbelse begrippen. 's-Gravenhage 1951. pp. 166 - 175.
 - 25) W.J. Ouweneel, *Psychologie: een christelijke kijk op het mentale leven*, Amsterdam 1984, pp. 22, 338.
 - 26) Idem., a.w., p. 22.
 - 27) Nieboer, a.w., p. 81, schrijft o.a. "Maar de richting waarin men (in het scheppingsonderzoek, G.G.) zoekt en de interpretatie van de bevindingen worden mede door het geloofsvoordeel bepaald - al geldt dit niet voor elk onderzoeksterrein in even sterke mate".
 - 28) Nieboer, a.w., p. 80.
 - 29) Ouweneel wijst Adams methode van hulpverleners en het achterliggend gedachtengoed overigens ook af. Hij verwijt Adams o.a. diens scholastische scheiding tussen lichaam en ziel en diens biblicistische afkeer van wetenschappelijk onderzoek. Ouweneel, a.w., p. 340.
 - 30) Breder hierover in mijn artikel 'Psychologie als empirische antropologie', *Radix* 11 (1985), 229 - 241.
 - 31) Nieboer, a.w., p. 74.
 - 32) Idem, a.w., p. 74 resp. 82.
 - 33) Idem, a.w., p. 82.
 - 34) Hetgeen in eerste instantie overigens even de vraag oproept of de mens in héél zijn creatuurlijk functioneren ook (voluit) federaal bepaald blijft. Zie evenwel het vervolg.
 - 35) Nieboer, a.w., p. 74. Die suggestie wordt overigens wel gewekt in Nieboers 'Woord en schepping' *Lucerna* 1 (1959), pp. 53 - 69, waar hij i.v.m. de onderscheiding van schepping en verbond spreekt over een "indeling in de 'levensruimte' van de mens" (p. 68); Niet gelukkig is ook het spreken van "twee oevers" (p. 53), nl. schepping en Woord (bovendien geconstrasteerd tot resp. veranderlijk en vast!), waarbinnen het leven van de mensheid zou stromen. In *Lucerna* 4 (1962), in een artikel 'Val en vloek', schrijft Nieboer overigens dat in de bijbel het woord 'wedergeboorte' niet alleen m.b.t. de verbondsrelatie, maar soms ook m.b.t. de scheppingsrelatie wordt gebezigd (p. 81).
 - 36) Idem, a.w., p. 82.
 - 37) Het wordt overigens nog verwarrender door de volgende uitspraken (op p. 82). "Een kenmerk van het lichaam is verder dat dit momenteel alleen kan functioneren in de aardse werkelijkheid (in onderscheid van de niet-aardse, eveneens geschapen 'geesten-wereld', G.G.), maar dat het zo veranderd kan worden dat het ook buiten die werkelijkheid kan bestaan". Even verder: "Misschien kunnen we verder nog zeggen dat het menselijk lichaam in zijn huidige staat met de overige aardse scheepselen onderworpen is aan de 'geslotenheid' van het 'aardse systeem'." Nieboer zegt

nl. even eerder dat juist door de 'creationele dubbelfunctie' (lees: de federale relatie en bepaaldheid) het aardse systeem voor de mens (en voor hem alleen) te beschouwen is als open. Wat dreigt is a) de koppeling creationeel functioneren - aards systeem tegenover foederaal functioneren - aards plus niet-aards systeem (hetgeen zou betekenen dat het creationele en het federale elkaars 'terrein' toch niet helemaal bestrijken); en b) het (toch weer) uiteen trekken van lichaam en ziel door de koppeling lichaam - gesloten versus ziel (foederaal functioneren) - open. Daarom zegt Nieboer niet dat de mens juist in zijn lichámelijk functioneren open is vanwege de federale relaties en bepaaldheid waarin hij functioneert. Het woord 'dubbel' in 'dubbelfunctie' werpt te weinig een dam op tegen een (onbedoeld) uiteen halen van lichaam en ziel. Vgl. overigens ook D.H.Th. Vollenhoven, *Isagoogè philosophiae*, V.U. 1967 (niet in de handel), pp. 99 - 102. En J.R. Wiskerke, *Léven tussen sterven en opstanding*, Goes 1963, pp. 207 - 239.

- 38) Nieboer, *Woord en schepping*, *Lucerna* 1 (1959), p. 56.
- 39) Nieboer, Dr. Ouweneel over hulpverlening, *De Reformatie* 61 (1986), p. 316.
- 40) Nieboer (1982), a.w., p. 79. Hij noemt zijn grondonderscheiding een 'kritisch instrument' om allerlei theorieën te toetsen. Het signaleren van deze overgang van geloofsonderscheid met specifieke functie naar een methodisch/kosmologisch a priori lijkt mij overigens ook het waarheidsmoment in de kritiek van Troost en van Ouweneel op Nieboer. De hele discussie, ook die met J. Douma, is onlangs opnieuw opgehaald door Ouweneel in zijn (tweede) dissertatie *'De leer van de mens: Proeve van een christelijk-wijsgerige antropologie*, Amsterdam 1986, p. 391 v.v. Ik volsta met naar deze publikatie te verwijzen.
- 41) Nieboer (1982), a.w., p. 76.
- 42) K. Schilder, *Christus en cultuur*, 1968⁴ Franeker, p. 62.
- 43) K. Schilder, *Is de term "algemeene genade" wetenschappelijk verantwoord?* Kampen 1947. En idem: *Christus en cultuur*, p. 61.
- 44) K. Schilder, *Christus en cultuur*, 1968⁴ Franeker, p. 63.
- 45) J. Douma, *Algemene genade*. Uiteenzetting, vergelijking en beoordeling van de opvattingen van A. Kuyper, K. Schilder en Joh. Calvijn over 'algemene Genade', Goes 1966, pp. 135, 136, 280 - 282, 340 - 343. "Gods trouw blijft verrassend en wordt nimmer tot iets vanzelfsprekends, tot een noodzaak, waartoe wij op grond van onze redeneringen zouden kunnen besluiten" (p. 343).
- 46) Vgl. Ouweneel (1986), a.w. (noot 40), pp. 391-393.
- 47) Vgl. H. Dooyeweerd, *A new critique of theoretical thought*, Vol. II, Philadelphia 1955, pp. 189, 190. Eigentijds commentaar wordt geleverd door J. van der Hoeven, 'Wetten en feiten', in: *Wetenschap, wijsheid, filosoferen*, onder red. van P. Blokhuis e.a., Assen 1981, pp. 117 v.v.
- 48) Nieboer (1982), a.w., p. 79.
- 49) Idem, a.w., p. 96.
- 50) Idem, a.w., p. 78.